

ТРАКИЙСКАТА И АНТИЧНАТА АРХЕОЛОГИЯ В БЪЛГАРИЯ В ГОДИНИТЕ НА ПРЕХОД (ОПИТ ЗА ОБЗОР)

Тотко Стоянов, Ивайло Лозанов

Този доклад няма и не може да има претенциите за изчерпателност. Ще се опитаме да представим някои основни насоки, респ. проблеми в развитието на археологията на тракийските земи от късната праистория до късната античност в последните 15 години. По силата на обективните дадености докладът съдържа публицистични нюанси, за сметка на изброяване на факти и статистика. Те могат да се открият в библиографските справки на специализираните ни издания. Много от тенденциите и явленията, посочени по-долу, се отнасят в голяма степен и за проучванията в областта на праисторията и средновековието, тъй като в много случаи археологическите проучвания на комплексни обекти и публикациите им са свързани и неотделими в общо исторически и институционален план .

За праисторията 15 години са миг, за класическата античност 15 години са по-вече от времето, в което Александър побеждава и завладява Персия и изгражда на територията на половината от Стария свят империя, която слага началото на нова политическа и културна епоха – Елинизмът. За да се направи пълноценна оценка, стоейки на границата на изминалите 15 години, липсва необходимата дистанция, но съзнавайки важността на онова, което ще сторим като професионалисти (надяваме се) през следващите решителни и решаващи години, си струва опитът да се отговори на няколко основни (групи) въпроси:

I. Какво предпостави и промени преходът в манталитета и изследователското поведение на археолозите?

II. Какво остана в миналото, какво запази своята стойност и какво ново дойде в условията за работа на колегията?

III. Какво да запазим като подходи и практика и какво да променим с оглед на модерното развитие и реализация на колегията и обектите на изследване и социализация?

Отговорите на тези групи въпроси и прогнозата за перспективите се преплитат. По различен начин, на различно ниво те визират *отношението към изследваната материя; образователното ниво и интелектуалните условия за работа и професионално развитие на колегията; организацията (институционално) и самоорганизацията на археолозите в България; начините на финансиране на изследователския процес – от теренните проучвания до крайните публикации; финансирането, нормативната база, в която се поставя процесът на проучване и опазване на археологическото наследство на страната; материалната база.*

* * *

1. За разлика от историята на новото време, публикациите на българските археолози още през 70-те и 80-те години бяха далеч от идеологическо обременяване. Обективността, дълбочината и обхвата в дадено изследване бяха предопределени преди всичко от личните качества, образование и осведоменост

на конкретния археолог. В този смисъл първите бурни години след 1989 г. не намериха конкретно отражение в продукцията на колегията. С изключение на изолирани примери с реваншистка фразеология и внушения, в публикациите си колегията остана привързана към обективност и прецизност в рамките на професионалната материя.

2. До 1989 г. голяма част от колегията беше лишена от възможности за пълноценни контакти с колеги от т. нар. западен свят (т. е. представители на западните школи в археологията), вкл. и на ниво специализирана литература. Постепенно изолацията и възможностите за контакти и съвместна работа бяха преодоляни и днес, като изключим проблемите на ниския ни жизнен стандарт, може да се каже, че сме част от международната научна общност изучаваща до и класическите и античните култури в Югоизточна Европа и Източното Средиземноморие. Като пример може да се посочи обхватът на последните конгреси по Тракология, особено Седмия, проведен в София през 2000 г.¹, международният симпозиум по тракийски изследвания в Комотини², станалите традиционни симпозиуми по погребална археология, започнали в Казанлък през 1993 г.³, и особено инициирания и подкрепен от западни специалисти като проф. Дж. Бордман проект Понтийски конгреси, първият от които се състоя във Варна през 1998 г.⁴ Широко международно участие предизвика конференцията, посветена на проблемите на римския и късноантичния град, организирана от АИМ–БАН и университета в Нотингам по повод 15-годишнината от българо-британските проучвания в Никополис ад Иструм и територията му⁵.

Приятна тенденция в последните няколко години е появата на нови обобщаващи, дори фундаментални, трудове на изтъкнати европейски специалисти, посветени специално на културното развитие на Тракия през Античността⁶. Написани на базата на тесни професионални контакти с

¹ Вж. Fol, A (ed.) *Thrace and Aegean. Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology*, Sofia 2000. S., 2002, T. 1-2.

² *Thrace Ancienne. Époque Archaique, Classique, Hellenistique, Romaine. – Actes du 2-e Symposium Internationale des Études Thraciennes. Komotini, 20 - 27 septembre 1992, Komotini, 1997. T. 1-2.* Срв. още Tuna, N., Z. Aktüre, M. Lynch (eds.) *Thracians and Phrygians: Problems of Paralelism. Proceedings of an International Symposium on the Archaeology, History and Ancient Languages of Thrace and Phrygia. Ankara 1995. Ankara, 1998.*

³ Първи международен симпозиум “Севтополис”. “Надгробните могили в Югоизточна Европа”, Казанлък 1993. Т. 1, Велико Търново. 1994, Т. 2 1996. За Втория симпозиум вж. *G. Simion, V. Lungu* (eds.) *Tombes tumulaire de l'Âge du Fer dans le Sud-Est de l'Europe. Actes du IIe Colloque International d' Archéologie Funéraire. Tulcea-Brăila-Călărași-Slobozia. Septembre 1995, Tulcea, 2000.* Последният, засега, пети симпозиум предстои през есента на 2005 г. в Сибиу, Румъния.

⁴ Вторият Понтийски конгрес се проведе в Анкара през 2002 г., а третият предстои в Прага през 2005 г.

⁵ *The Roman and Late Roman City. International Conference, Veliko Turnovo 2000. Л. Слокоска, Р. Иванов, В. Динчев* (ред.). Римският и късноантичният град. Международна конференция. Велико Търново 26–30 юли 2000. С., 2002.

⁶ *Archibald, Z. The Odrysian Kingdom of Thrace. Orpheus Unmasked. Oxford Monographs on Classical Archaeology. Oxford, 1998; Kull, B. Tod und Apotheose. Zur Ikonographie in Grab und Kunst der jüngeren Eisenzeit an der unteren Donau und ihr Bedeutung für die Interpretation von “Prunkgräbern”. – BRGK, 78, 1997 (1998), 197–466; Nawotka, K. The Western Pontic Cities. History and Political Organization. Amsterdam, 1997; Bule and demos in Miletus and its Pontic colonies from Classical Age until third century BC. Wroclaw – Warszawa – Krakow, 1999; Oppermann, M. Die westpontischen Poleis und ihr indigenes Umfeld in vorrömischer Zeit. Beier&Beran, Langenweißbach, 2004; Schönert-Geiss, E. Die Münzprägung von Augusta Traiana und Traianopolis. (Griechisches Münzwerk. Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike 31). Berlin, Akademie Verlag, 1991; Peter, U. Die Münzen des Thrakischen Dynasten (5.–3. Jahrhundert v. Chr.). Hintrgründe ihrer Prägung.*

български колеги, те са добра основа за пропаганда на достигнатото в последните десетилетия. От друга страна, част от тези изследвания отразяват и страничния поглед и възгледи на представители на различни археологически школи, които невинаги ни изглеждат адекватни. Тези публикации са и сигнал за липсата на подобни трудове от представители на българската археология⁷.

3. Промяната в обществения строй, която протича мъчително и с противоречиви тласъци, ни предложи съкращаване на плановото финансиране, за сметка на негарантирани и неголеми по принцип възможности за планирани и проектирани проучвания. Бавно и мъчително се учехме и се учим да търсим оферти и да се включим с качествено съставени проекти в контекста на национални и интернационални програми. По обективни причини все още в тази посока има какво да се желае, вкл. и в личен план. В тази насока новите поколения археолози са тези, които ще са естествения носител на ново и модерно поведение⁸.

Друга проява на положителни явления, резултат предимно на личната инициатива на изследователите в последните 15-тина години е изявената тенденция за интердисциплинарни изследвания в теренните проучвания и на все по-широк спектър от археометрични изследвания на археологически артефакти, част от които са осъществени и се реализират в сътрудничество и с водещи специалисти от Германия, Великобритания, Италия и др.⁹

4. В Софийския Университет „Св. Кл. Охридски” (през 1993 г.) и във

Berlin. 1997; *Kommick, H.* Die Münzprägung von Nicopolis ad Nestum. Berlin, Akademie Verlag, 2003.

⁷ Постоянно нарастващият брой и изключителните качества на изделията на торевтиката и ювелирството, открити в България, са особено притегателни като обект на изследване за западните ни колеги. Вж. *Pfrommer M.* Ein Grab – Drei Kulturen. Betrachtungen zu einem thrakischen Grabfund aus Kirklareli. - *Ist. Mitt.*, 43, 1993, 339–449; *Kull, B.* Orient und Okzident. Aspekte der Datierung und Deutung des Hortes von Rogozen. – In: Becker, C., M.-L. Dunkelmann, C. Metzner-Nebelschick, H. Peter-Röcher, B. Terzan. *Chronos.* Beiträge zur Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift B. Hänsel, Intern. Arch. Studia honoraria 1. Espelkamp, 1997, 689–710; *Ebbinghaus, S.* Between Greece and Persia: Rhyta in Thrace from the Late 5th to the Early 3rd Centuries B.C. – In: G. Tsetskhladze (ed.). *Ancient Greeks. West & East.* Brill, Leiden–Boston–Köln, 1999, 385–425; *Zurnatzi, A.* Inscribed Silver Vessels of the Odrysian Kings: Gifts, Tribute, and the Diffusion of the Forms of “Achaemenid” Metalware in Thrace. – *AJA*, 104, 2000, 683–706 и др.

⁸ Като пример може да се посочи проектът, чрез който бе възобновено проучването в Националния Археологически резерват „Деултум–Дебелт”, към което са привличат и чуждестранни специалисти. Наред с това в ход е обработката и публикуването на материалите от досегашните проучвания и богатите и разнообразни по съдържание епиграфски паметници. Вж. *Балабанов, П., К. Костова.* Национален археологически резерват „Деултум–Дебелт” – проучвания и перспективи. – *Паметници, реставрация, музеи* 1, 2003, 45–53.

⁹ *L. Christoskov, D. Gergova, I. Iliev, V. Rizzo.* Traces of seismic effects on archaeological sites in Bulgaria. – *Anali di Geofisica*, vol. XXXVIII, No 5–6, 1995, 907–918; *Kuleff, I., R. Djingova, P. Balabanov.* Archaeometric investigation of pottery from the Thracian town Deultum (VI. –IV. C. BC). – *Berliner Beiträge zur Archäometrie*, Bd. 15, 1998, 199–216; *Kuleff, I., R. Djingova, G. Kabakchieva.* On the origin of the Roman pottery from Moesia inferior (North Bulgaria). – *Archaeologia Bulgarica*, III, 1999, 29–38; *Kuleff, I., R. Djingova.* Glass Production during the Roman and Medieval Times in Bulgaria. – *Archaeologia Bulgarica*, 6, 2002, № 3, 63–99; *Kuleff, I., M. Junk, L. Vagalinski.* Archaeometric investigation of eaglehead-buckles from Bulgaria. – *Historical Metallurgy*, 36, 2002, 2, 77–83; *Guzowska, M., I. Kuleff, E. Pernicka, M. Satir.* On the Origin of Coarse Wares of Troia VII. – In: G. Wagner, E. Pernicka, H. P. Uerpmann (eds.). *Troia and the Troad.* Berlin–NewYork (Springer), 2003, 233–249 и др.

Великотърновския Университет „Св. Св. Кирил и Методий“ (през 1994 г.) стартира обучение по археология в рамките на специалност по дисциплината. Тежненията в тази посока бяха трупани в 70-те и 80-те години като осъзнаване на обективна необходимост за създаване на професионалисти археолози, подготвени да изследват изключително богатото археологическо наследство на България. Днес в двете висши учебни заведения е налице обучение по европейски образец в бакалавърски и магистърски програми. Като по-пряко последствие следствие от промяната и въвеждане на западни образователни модели, може да се посочи създаването на департаменти по „Археология“ и „Общество и култура на Средиземноморието“ в рамките на Нов български университет (1992 г.), както и сходни (с по-скромна обезпеченост откъм преподаватели и потенциал) програми в рамките на свободните университети във Варна, Бургас и Пловдивския, Американския и в Югозападния университет в Благоевград, Университета в Шумен. Сега на „пазара“ са вече не само бакалаврите и магистрите от тези ВУЗ-ове, но и първите доктори по археология, техни възпитаници. Голяма част от тях вече работят като уредник-археолози в музеите, в други институции и като редовни и хонорувани преподаватели в тези университети, със своето участие в екипи, проучващи обекти от всички основни археологически периоди, и научна продукция, представяща възможностите на новата генерация. За пръв път в България е налице такава група от плавно следващи генерации млади учени. Може би тук е мястото да се оцени ефектът от възможностите, които се откриха през 90-те години пред представители на по-младите и най-новите поколения за краткосрочни и дългосрочни стипендии и специализации. Те са отразени, както в персоналната им продукция, така и в установените формални и неформални връзки с колегите зад граница ¹⁰. Създаването на оптимални условия за развитието на висшето образование и археологическата практика в България чрез модерна нормативна база през следващите години би осигурило на страната ни по-вече от добро ниво на изследвания – от разкопките до крайната пълна публикация и социализация на националното ни археологическо наследство.

5. На практика археолозите продължиха да работят в рамките на съществуващите до 1989 г. институции – Археологически Институт с Музей при БАН, областни (респ. днес и регионални) и общински музеи, ВУЗ и НИПК. Опитът за възстановяване на Българското археологическо дружество (БАД) през 1990 г. приключи с формалния акт без никакви реални последици. След 2003 г., когато отпадна и регистрацията на БАД, то вече не съществува дори и на хартия. Българските археолози остават подчинени на различни институции, без защитник на професионалните им интереси като гилдия в тези години на тежки предизвикателства и предстоящи отговорни решения.

6. *Възможности за публикации.* Може да се каже, че това е една от областите, в която се почувства най-силно срывът през първата половина на 90-те години. Спряха да излизат или излизаха с огромно закъснение редица списания и периодични издания, сборници и монографии. Същевременно трудностите и новите възможности родиха продуктите на самоинициативата. Появиха се частни списания, поредици и издания, които се утвърдиха и

¹⁰ Като пример бих посочил възможността докторската теза на колежата Н. Теодосиев “Северозападна Тракия през V–I в. пр. Хр.” (София, 1998) да бъде издадена своевременно в престижната поредица British Archeological Reports – *Theodossiev, N. North-Western Thrace from the Fifth to First Centuries BC.* - BAR, Intern. Series No 859, Oxford, 2000.

доказаха наличието на нови възможности. Като добър пример бихме посочили списанието *Archaeologia Bulgarica*, което благодарение на целенасочените усилия на издателския екип вече се наложи в международния научен обмен. Постепенно се връщат на книжния пазар периодични издания като Годишниците и Известията на музеи в страната, неизлизили с години. В областта на римската и късноантичната археология натрупаният от предходните години богат емпиричен материал доведе до появата на задълбочени обобщаващи изследвания, свързани с особеностите на селищния живот и провинциалното управление, различни страни на светската и култовата архитектура, предмети на лукса и ежедневието (срв. поредицата „Римски и ранновизантийски градове в България“). Част от публикациите са издадени на английски, немски или френски език (някои билингва), което улеснява достъпа на чужди колеги до съвременните дискусии в българската наука ¹¹.

7. Редовните археологически проучвания и консервацията и реставрацията се финансираха по наследената система чрез Министерството на Културата и музеите. Сумите естествено бяха и са недостатъчни. Затова и проучванията от този тип бяха сведени до минимум. Изключение в това отношение бяха обекти, чиито проучване и финансиране беше осъществявано по международни проекти. За тракийската и античната археология са от изключителна важност проучванията на Пистирос ¹², Никополис ад Иструм, Ятрус, Нове и Ескус. Проучвани бяха не само самите селища, но инфраструктурата около тях с традиционните и модерни интердисциплинарни методи, отразени в предварителни публикации и монографични поредици, влезли в международния научен обмен ¹³. Интензивното строителство в София, Пловдив, Стара Загора и

¹¹ Вж. по-долу бел. № 12–14.

¹² Проект, осъществяван от екипи от България, Чехия, Великобритания и Франция. Вж. *Домарадски, М.* Емпорион Пистирос. I. Трако-гръцки търговски отношения, Пазарджик, 1995; *Домарадски, М., В. Танева.* Емпорион Пистирос. II. Тракийската култура в прехода към елинистическата епоха. Септември, 1998; *J. Bouzek, M. Domaradzki, Z. Archibald* (eds.). *Pistiros I. Excavations and Studies.* Prague, 1996; *L. Domaradzka, J. Bouzek, J. Rostropowicz* (eds.). *Pistiros and Thasos. Structures commerciales dans la péninsule Balkanique aux VII-II siècles av. J.-C. Actes du Symposium, Septemvri 1998, Opole 2000;* *J. Bouzek, Z. Archibald, L. Domaradzka* (eds.). *Pistiros. II. Excavations and Studies.* Praha, 2002.

¹³ Вж. студиите за съответните обекти ВЪВ: *Р., Иванов, (ред.).* Римски и ранновизантийски градове в България. Т. 1. С. Иврай, 2002; *Р., Иванов, (ред.).* Римски и ранновизантийски селища в България. Т. 2. С. Иврай, 2003. Вж. още *Poulter, A.* *Nicopolis ad Istrum. Roman, Late Roman and Early Byzantine City.* London, (Society for the Promotion of Roman Studies. JRS Monograph No 8), 1995; *Nicopolis ad Istrum. T. 2. Ceramics and Minor Objects.* London, 1997; *A. Poulter, L. Slokoska* (eds.). *The City and Village in the Roman and late Roman Empire; Nicopolis ad Istrum and Villages in its Territory.* S., 1997; *T. Sarnowski* (ed.). *Novae. Studies and Materials.* T. 1. Poznan, 1995; *Kolendo, J./ V. Božilova.* *Inscriptions grecques et latines de Novae (Mésie Inferieure).* Ausonius-Publications, Mémoires 1, Bordeaux, 1997; *Кабакчиева, Г.* *Oescus. Castra Oescensia.* Ранноримски военен лагер при устието на Искър. София, 2000; *Iatrus – Krivina.* Bd. 4, 1991, Bd. 5, 1995, Bd. 6 (im Druck); *Ангелов, А.* Марцианопол: история и археология. Варна–Русе, Дунав прес, 1999; *Иванов, Р.* Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий. С., *Alea*, 1999; *G. von Bülow, A. Miltscheva* (Hrsgg.). *Der Limes an der unteren Donau von Diokletian bis Heraklios. Vorträge der Internationalen Konferenz, Svishtov, Bulgarien* (1. –5. September 1998). S., 1999; *Popović, I., P. Donevski.* Gold and Silver Jewellery from Durostorum Burials. Svishtov, 1999; *Генчева, Е.* Първият военен лагер в Нове, провинция Мизия (Сверна България). София–Варшава, 2002; *Иванов, Р.* Строителна керамика от Долния Дунав (Ескус–Нове–Дуросторум). С., 2002; *Димитров, З.* Архитектурна декорация в Долна Мизия (I–III в.). Автореферат на дисертация. С., 2004; *Кузманов, Г.* Римски и късноантични лампи от

други градове, развили се върху големи римски градски центрове създаде възможност при спасителните разкопки да се изяснят много въпроси свързани с тяхната планировка и структура, монументална архитектура, икономическо и културно развитие и др.¹⁴

Предимно под знака на спасителните проучвания, заради интензивното строителство по Черноморието, през последните години се увеличава обхватът и дълбочината на изследванията на Западнопонтийските гръцки полиси и тяхната територия, ролята им в културното развитие на антична Тракия¹⁵. На различни

Рациария. – Год. АИМ, II, 2002, 242–261. Кузманов, Г., Т. Ковачева. Колекция от антични лампи в Историческия музей – Плевен. – ГСУ, ИФ, *Studia Archaeologica*, 2, 2003, 135–157 и мн. др.

¹⁴ Срв. бел. № 13. Станчева, М. Към изучаването на античната сграда под площада “Св. Неделя”. – Във: Сердика – Средец – София. Т. 3. С., 1997, 7–50; Матеев, М. Филипопол-древният Пловдив. Архитектура и градоустройство. Пловдив, 1993; Кесякова, Е. Филипопол през римската епоха. С., Агато, 1999; Калчев, К. Археологическият резерват „Августа Траяна – Берое”. Постигания и проблеми. – Във: Сб. Материали, посветени на 85-год. на Историческия музей в Стара Загора. С. Загора, 1992, 49–69; Маджаров, К. Диоклецианопол. Т. 1. С., Диос, 1993; Щерева, И., К. Вачева, Д. Владимирова-Аладжова. Туида – Сливен I. (Разкопки и проучвания, XXVII). С., Гал-Ико, 2001; Кацарова-Попова, В. Пауталия и нейната територия през I–VI в. Автореферат на дисертация. С., 2004; Мешеков, Ю., Л. Стайкова. Антична бронзова пластика II–III в. от фонда на Историческия музей в Кюстендил. С., 1997; Петрова, Св. Римско-йонийски капители от Мизия и Тракия (I–IV в.). София, 1996; Динчев, В. Римските вили в днешната българска територия. С., Агато, 1997; Генчева, Е. Римските фибули от България (от края на I в. пр. н. е. до края на VI в. на н. е.). Велико Търново, Faber, 2004; Boyadjiev, S. Essai de classification typologique de l'architecture funéraire en Mésie et en Thrace au 2.–6. siècles. – *Archaeologia Bulgarica*, 7, 2003, No 3, 43–76.

¹⁵ Панайотова, К. Надгробни могили в районите на гръцките колонии по българското Черноморие. – Във: Надгробните могили в Югоизточна Европа. Първи международен симпозиум “Севтополис”. Т. 1, 1994, 81–88; Панайотова, К. Некрополът на Аполония Понтика в местността Калфата. – *Археология*, 1998, № 3–4, 11–24; Панайотова, К. Обредни огнища в некрополите на Аполония Понтика. – Във: Сборник в памет на д-р П. Горбанов (ГСУ. ИФ, *Studia Archaeologica*, Suppl. I). С., 133–141; Bozkova, A. A Pontic pottery group of the Hellenistic age (a survey based on examples from the Bulgarian Black Sea coast). – *Archaeologia Bulgarica*, 1997, No 1, 8–17; Lazarov, M. Notizen zur griechischen Kolonisation am westlichen Schwarzen Meer. Schriftquellen und archäologische Denkmäler. – In: G. Tsetschladze (ed.). *The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology (Historia Einzelschriften 121)*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag 1998, 85–96; Дамянов, М. Към въпроса за населението в района на Черноморските колонии V–III в. пр. н. е. – Във: К. Бошнаков, Д. Ботева (състав.). *Jubilaus V – Сборник в чест на проф. Маргарита Тачева*. С., 2002, 119–125; Damyanov, M. On the Local Population around the Greek Colonies in the Black Sea Area (5th–3rd centuries BC). – *Ancient West and East*, 2003, No 2, 253–264; Damyanov, M. Notes on the Territory of Odessos in Pre-Roman Times. – *Archaeologia Bulgarica*, 2004, No 2, 47–56; Preshlenov, H. Urban spaces in Odessus (6th c BC – 7th c AD). – *Archaeologia Bulgarica*, 2002, 3, 13–43; Прешленов, Хр. Одесос (Odessos, Odessus). Функционално-градоустройствена схема и архитектурни пространства (VI в. пр. Хр. – VII в. сл. Хр.). – Във: Р. Иванов (състав. и ред.). *Римски и ранновизантийски градове в България. Изследвания в памет на Теофил Иванов*. С., 2002, 59–80; Preshlenov, H. Mesambria. – In: D. V. Grammenos, E. K. Petropoulos (eds.). *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, T. 1. Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece 4. Thessaloniki, 2003, 157–208; Nedev, D., K. Panayotova. Apollonia Pontica (end of 7th – 1st centuries B.C.) – In: D. V. Grammenos, E.K. Petropoulos (eds.). *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Volume I. Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece 4. Thessaloniki, 2003, 95–155; Giuzelev, M. Settlement structure of the Apollonian territory and the Thracian hinterland. – In: D. V. Grammenos, E. K. Petropoulos (eds.). *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, T. 1. Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece 4. Thessaloniki, 2003, 107–119; Гюзелев, М. Селищната система по Западнопонтийското крайбрежие през първото хилядолетие пр. Хр.: земите между н. Емине и Босфора. Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователна степен “доктор”. С., 2004; Minchev, A. Odessos. In: D. V. Grammenos, E. K. Petropoulos (eds.). *Ancient*

интервали се проведеха V, VI и VII международни симпозиуми Thracia Pontica¹⁶. След трудни години за Центъра по подводна археология в Созопол този важен международен форум бе проведен отново през 2003 г.

С големи усилия български екипи осигуряваха продължаването на редовни проучвания и на други важни обекти. Сред тях трайно място в проучвателската и учебна дейност на Софийския университет заеха НАР „Кабиле”¹⁷ и тракийският град в ИАР „Сборяново”¹⁸. Добър пример за осъществяване на значими регионални проекти без казионна подкрепа са проучванията на д-р М. Тонкова в района на Чирпанско¹⁹, на колегата Г. Нехризов в района на Източните Родопи²⁰ и др. През последните години броят на осъществените проекти с подкрепата на различни спонсори се увеличава и потвърждава перспективността на тази практика²¹.

Очевидно е, че моделът на финансиране трябва да се промени. Нужно е да се изработи ясна концепция и стратегия, която да подкрепи един обоснован перспективен план за проучвания на значимите обекти и комплекси на тракийската и античната археология. Чрез държавни и държавно-обществени фондове, на конкурсен принцип могат да се обезпечат дългосрочни, модерни като екипна осигуреност и финансиране проучвания. Повтарянето с години, вкл. и днес, че държавата няма средства за това е невярно и неточно. То налива вода в мелницата на онези, които последователно се борят за приватизиране на археологическото наследство на България. Блясъкът на тракийското злато и сребро е силен дразнител за това.

Като пример за наличието на достатъчен потенциал в държавата бихме

Greek Colonies in the Black Sea, T. 1. Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece 4. Thessaloniki, 2003, 209–278. Вж още М. Лазаров (съст.) Боговете на Понта. Варна, 1998.

¹⁶ Вж М. Lazarov, Cr. Angelova (eds.). Les Ports dans la vie de la Thrace Ancienne. Actes du symposium International “Thracia Pontica” V, Sozopol 1991. Varna, 1994; La Thrace et les sociétés maritimes anciennes. Proceedings of the International Symposium “Thracia Pontica” VI. 1, Sozopol 1994, Sozopol 1994 (Series 1); Chr. Angelova (ed.) Thracia Pontica VI. 2. – In honorem Mihaili Lazarov, S., 2003.

¹⁷ Вж. Гетов, Л. Могилен некропол от елинистическата епоха при Кабиле. – Във: Кабиле. Т. 2. 1991, 168–197; Гетов, Л. Амфори и амфорни печати от Кабиле (IV–II в. пр. н. е.). С., 1995; Ранен тасоски внос по долното и средното течение на Тунджа и Марица. – ГСУ. ИФ, *Studia Archaeologica*, 1, 1994, 1999, 79–88. Проучването в Националния Археологически резерват „Кабиле” през последните 15 години рязко измени своите темпове и мащаби. Въпреки ограничените възможности за изследване обаче, бяха постигнати интересни резултати, засягащи развитието на Кабиле като военен лагер и град през римската и късноримската епоха.

¹⁸ Стоянов, Т. Гетската столица при Сборяново – проучвания, резултати, исторически проекции. (ч. 1) – История, 1996, № 5–6, 84–92; ч. 2 – История, 1997, № 1–2, 72–84. Вж. още Д. Гергова, Т. Стоянов (съст.). По стъпалата на времето. 15 години проучвания на гетското средище в Сборяново. Каталог на изложба. С., 1998; Балканска, А. Тракийското светилище при “Демир Баба теке”. – Сборяново, Т. 2, София, 1998 (билингва – бълг.-англ.); Stoyanov, T. The Getic Capital at Sboryanovo (NE Bulgaria). – In: G. R. Tsetschladze, J. G. de Boer (eds.). Black Sea Region in the Greek, Roman and Byzantine Periods. TALANTA Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society, vol. XXXII–XXXII, 2000–2001 (2002), 207–221. Предстои цялостна публикация на резултатите от археологическите проучвания на града в т. 3. от поредицата “Сборяново”. За монументалните гробници от Източния некропол вж. още Гергова, Д. Обрядът на обезсмъртяването в древна Тракия. С., 1996.

¹⁹ Тонкова, М. Новооткрит тракийски център от ранноелинистическата епоха при извора Халка бунар в землището на с. Горно Белево. – ГАИМ, II, 2002, 148–196.

²⁰ Бяха осъществени проучвания на селища, некрополи и светилища от I хил. пр. Хр. в района на Маджарово, Стамболово, Крумовградско и др.

²¹ Примерът с издаването на т. 1. на *Archaeologia Iuventa* (S., 2003) – периодично издание на сдружението на млади археолози “Иван Венедиков” – заслужава адмириация и подкрепа.

посочили спасителните разкопки по големи инфраструктурни проекти разгърнали се след 1993 г. по строежите на автомагистралите „Марица”, „Тракия” и трансграничният път Гоце Делчев – Драма. Оказва се, че когато има ясно заявено изпълнение на предписанията на Закона за паметниците на културата, могат да се осигурят средства, които позволяват повече от добро финасиране на екипи, дейности по консервация и реставрация на артефактите и интердисциплинарни лабораторни и теренни изследвания. Само за последните две години (2003 и 2004) по обекти на два лота от АМ Тракия са финансирани проучвания за близо 1 000 000 лв. Монографичните сборници *Maritsa Project I*²² и „Копривлен I”²³ са пример и за своевременно и качествено публикуване на резултатите от такива проекти.

8. Свободата, по-реално слободията, старата законова база и естествения порив за забогатяване, в контекста на първоначалното натрупване на капитали (в лоното най-вече на сивата икономика), доведоха до катастрофална прогресия в развитието на иманярството. Ударът понесоха на първо място тракийските могилни некрополи от пред- и римската епоха, селища и светилища. Увредени и унищожени бяха и продължават да бъдат богати гробове и монументални гробници. Пред очите на цяла България (чрез репортажите на БНТ и други медии) методично се унищожават от иманярските банди цял римски град – Рациария, край с. Арчар. Продължаващото нехайство по опазването на един от най-значимите паметници в страната предизвика гласуването на специален меморандум от страна на археологическата колегия на националната конференция в Сандански през май 2004 г. до държавните институции в България (президент, парламент, правителство). Съществен резултат от това няма. Примерите в тази посока могат да запълнят една цяла “Черна книга на археологическото наследство на България”.

Като отговор, археологическата колегия следваше, доколкото може, със спасителни разкопки по поразените от иманярите места. Тъжно е, че някои колеги решиха и са убедени, че археолозите трябва да изкопаят преди иманярите всички по-големи могили. Няма съмнение, бяха открити и публикувани в някаква степен чудесни паметници на тракийската монументална гробнична архитектура в Казанлъшката долина²⁴, при Старосел²⁵, някои с прекрасни примери на ранноелинистическа живопис като гробницата от Александрово²⁶ или други паметници с интересни конструктивни решения²⁷. В

²² K. Leshtakov (ed.). *Maritsa Project. Rescue Archaeological Excavations along Maritsa Motorway in South Bulgaria*. Т. 1. С., 1997.

²³ А. Божкова, П. Делев (ред.). *Копривлен. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев – Драма 1998–1999 г.* Т. 1. С., 2002.

²⁴ Китов, Г. Тракийските могили. – *Тhracia*, No10, 1993, 39–80; “Долината на царете” в Казанлъшката котловина – *Анали*, 1994, № 2–3, 46–76; Тракийски гробнично-култов комплекс в могилата Оструша край Шипка. – *ПриИ*, 1994, № 4; Славчова могила край Розово. – *Археология*, 1996, № 1, 1–9; Сашова могила (Монументална неграбена тракийска гробница между Шипка и Ясеново). – *Археология*, 1996, 2–3, 9–22; Китов, Г. Могилата Голяма Арсеналка. – *Археология*, 1996, № 4, 31–42; Китов, Г. Royal insignia and Tempels in the Valey of the Thracian Rullers. – *Archaeologia Bulgarica*, 1999, No 1, 1–20; Китов, Г. Долината на тракийските владетели (I). – *Археология*, 2003, № 1, 13–28; II. – Пак там, № 2, 28–42.

²⁵ Кисьов, К. Тракийски могилен некропол край с. Старосел, община Хисаря. – *ГНАМПД*, X, 2001, 20–51; Китов, Г. Тракийски култов комплекс в Старосел. Варна, Славена, 2002.

²⁶ Китов, Г. Александрово – гробница-мавзолей със стенописи. – *ПриИ*, 2002, № 1, 15–17; Александровската гробница. – *Анали*, 2002, № 1, 50–81; Гробницата в Александрово. – *Изв. ИМ Хасково*, № 2, 2003, С., 2004, 149–175; Китов, Г. A Newly Found Thracian Tomb with Frescoes. – *Archaeologia Bulgarica*, 2001, № 2, 15–29.

част от могилите бяха открити и богати гробове и комплекси с чудесни примери на тракийската и античната торевтика и ювелирство, чието своевременно публикуване би обогатило още повече представата за тракийската култура от епохата на разцвета ѝ. За съжаление, натрупаната база данни все още е далече от адекватна по обем и задълбоченост дискусия в българската археология за методиката на проучване и документирание, терминологията и интерпретацията на тракийските монументални гробници и гробове от гледна точка на конструкции, декоративни схеми, инвентар и функции²⁸.

Надпреварата с иманярите, кой ще изкопае с мощна земекопна техника повече, е унищожителна за самите комплекси. Ако при могилите работата с машини дава по-бързи резултати, макар и спорни от методическа и научна гледна точка, трябва ли при проучването на селища и светилища да се надпреварваме с иманярите, като ги изкопаем и ние набързо с булдозери и фадроми? Изправени сме пред абсурден и омагьосън кръг. Очевидно е, че превенцията, а не последствието от иманярската намеса, трябва да е приоритет. В дълг са всички – и държавните институции, и медиите. Парадоксално, но много централни издания осигуриха медиен комфорт за иманярите. Цяла България трябваше да изпадне в печал, когато беше убит виден иманярски бос. Стремехът към сензации на същите тези медии провокира някои колеги волю или не да се поддържа шумотевицата за злато и феномени, които предизвикват поредната вълна от иманярски ексцесии. Появи се дори терминът „медийна археология“. Търпеливото и скрупулъзно проучване, без формулиране на реални или нереални феноменални открития, е на път да стане непривлекателно за редовия археолог. Омагьосаният кръг може да бъде разкъсан само с решителна политика на всички нива за ясни правила и законност във всички сфери, касаещи археологическото и културното наследство.

²⁷ *Нехризов, Г.* Тракийска гробница в Долно Луково. – Родопи, 1993, № 5, 10–12; *Атанасов, Г., Н. Неделчев.* Гонимаседзе – жената на Севт и нейната гробница. – Във : Рйфэз. Изследвания в чест на проф. И. Маразов. С., 2002, 550–557; *Гинев, Г.* Тракийска гробница при с. Врани кон, община Омуртаг. – Археология, 1999, № 3-4, 43–48; Тракийски могили при село Кралево, Търговишко. Варна, 2000; *Станчев, Д.* “Македонски” тип гробница от Борово, Русенско. – Във: *A. Fol* (ed.). *Thrace and Aegean. Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology*, Sofia 2000. S., 2002, Т. 2. 615–626; *Кисъов, К.* Тракийската култура в региона на Пловдив и течението на р. Стряма през втората половина на I хил. пр. Хр. С., 2004; Тракия и Гърция в древността. Могилни гробници от класическата епоха в община Калояново. Пловдив, 2005 (билингва – бълг./англ.).

²⁸ Срв. публикациите на Г. Китов, посочени в бел. № 26 и Д. Гергова в бел. № 18; *Китов, Г.* Форма, съдържание и предназначение на тракийските могили. – Старини, 1999, № 1, 47–56; *Вълева Ю.* Тракийски и македонски монументални гробници. – ПрИ, 1994, № 3, 55–63; *Димитрова, Д.* Религиозната доктрина в архитектурните паметници от Балканите и Мала Азия. – Старини, 2000, № 1, 44–60; *Рабаджиев, К.* Гробницата на тракийския владетел (опит за нова интерпретация). – ГСУ. ИФ – Археология, 2 (1995), 2003, 115–135; Елински мистерии в Тракия. (Опит за археологически прочит). С., 2002; *Русева, М.* Тракийска култова архитектура в България. Ямбол, 2000; *Стоянова, Д.* Монументална архитектура в Тракия V–III в. пр. Хр. Строителни материали, техники, конструкции, ордери. – Автореферат за присъждане на образователна и научна степен доктор, С., 2002; “Гръцката врата” в Тракия. – В: рйфэз Изследвания в чест на проф. Иван Маразов, С., 2002, 494–505; *Steingraber, S.* Grabarchitektur und Grabmalerei in Thrakien und im vorrömischen Italien – eine vergleichende Studie. – ПрИ, 1999, № 4, 53–68; *Theodossiev, N.* Monumental Tombs and Hero Cults in Thrace during the 5th–3rd centuries BC. – Héros et héroïnes dans les mythos et les cultes grecs. – Kernos, Suppl. 10, 2000, 435–447.

9. Ситуацията в археологията и социализацията на археологическото наследство като база за културен туризъм е напълно аналогична на дискутирания в последно време модел на структуриране на бюджета по отношение на образованието, науката и здравеопазването. Това е въпрос на ясно осъзнати дългосрочни национални приоритети. Най-лесно е да се откажем и предоставим тези дейности в ръцете на “честните частници”. И още нещо. Ако търсим примери в други страни за решаване на проблемите с иманярството, проучването, опазването и социализирането на националното археологическо богатство, според нас, следва това да са не далечни и различни като историческо и културно развитие, мащаби, стандарт и пр. страни, а тези, които са сходни с България в това отношение. Примерът на Гърция и Турция следва да е на първо място. Независимо, че там не са живели в друга обстановка освен в условията на частна собственост и инициатива, там никой и никога не си е помислял да оттегли държавата от сферата на културното наследство. Напротив, и в двете страни културните министерства и държавните институции държат под здрав контрол всички елементи на веригата. Заловените и ефективно осъдените иманяри и трафиканти на културни ценности са постоянна новина в медиите там. Всички знаят каква е ролята на културния туризъм в националната икономика на двете страни. Очевидно е, че характерът на Закона за културното наследство и свързаната с него поднормативна база и изработването или не на ясна национална стратегия в близките една-две години ще имат решаващо значение да имаме или не оптимистично решение на проблемите, засегнати тук. Роля и отговорност ще носят археологическата и историческата колегия, ако не успеят да формулират ясно и отстояват последователно пред държавните институции, медии и обществеността националния интерес.

THE THRACIAN AND ANCIENT ARHEOLOGY IN BULGARIA IN TIMES OF TRANSITION (AN ATTEMPT FOR A SURVEY)

Totko Stoyanov, Ivaylo Lozanov

Summary

THE PAPER DOES NOT PRETEND TO BE A COMPREHENSIVE STUDY. THE AUTHORS AIM TO PRESENT SOME OF THE MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF BULGARIAN ARHEOLOGY DURING THE LAST FIFTEEN YEARS IN THE THRACIAN LANDS FROM LATE PREHISTORY TILL LATE ANTIQUITY. DUE TO OBJECTIVE FACTORS THE PAPER CONTAINS SOME PUBLICITY SHADES OF EXPRESSION INSTEAD OF ENUMERATION OF FIGURES AND STATISTICS WHICH COULD BE FOUND IN SPECIALIZED REFERENCE PUBLICATIONS. MANY OF THE TENDENCIES AND PHENOMENON MENTIONED IN THE PAPER ARE TRUE TO A GREATER DEGREE ALSO FOR STUDIES IN THE FIELD OF PREHISTORY AND MEDIEVAL HISTORY AS IN MANY CASES THE ARHEOLOGICAL EXCAVATIONS OF COMPLEX SITES AND THEIR PUBLICATIONS ARE INTERWOVEN AND INSEPARABLE IN COMMON HISTORIC AND INSTITUTIONAL PERSPECTIVE.

FOR PREHISTORY A PERIOD OF FIFTEEN YEARS IS EQUAL TO A SECOND BUT FOR CLASSICAL ANTIQUITY FIFTEEN YEARS ARE MORE THAN THE TIME IN WHICH ALEXANDER CONQUERED PERSIA AND BUILT ON THE TERRITORY OF THE HALF OF THE ANCIENT WORLD AN EMPIRE WHICH LAID THE BEGINNING OF THE NEW POLITICAL AND CULTURAL ERA -

THE HELLENISM. IN ORDER TO MAKE A FULL EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF THE PAST FIFTEEN YEARS THERE IS NO TIME DISTANCE, BUT REALIZING THE IMPORTANCE OF WHAT BULGARIAN ARHEOLOGISTS INTEND TO DO IN THE NEXT DECISIVE YEARS THE AUTHORS CONSIDER IT WORTHWHILE TO TRY TO ANSWER A FEW GROUPS OF QUESTIONS:

I. WHAT HAS CAUSED THE PREREQUISITE FOR THE CHANGES IN THE MENTALITY AND THE RESEARCH ATTITUDE OF THE ARHEOLOGISTS IN THE TRANSITION PERIOD?

II. WHAT WAS LEFT IN THE PAST, WHAT KEPT ITS VALUE AND WHAT NEW HAS COME UP IN THE WORKING CONDITIONS OF THE GUILD?

III. WHAT SHOULD THE ARHEOLOGIST KEEP AS APPROACHES AND PRACTICE AND WHAT SHOULD THEY CHANGE IN VIEW OF THE MODERN DEVELOPMENT OF THE SUBJECTS OF RESEARCH, THEIR SOCIALISATION AS WELL AS THE REALISATION OF THE ARHEOLOGY GUILD?

T. STOYANOV AND I. LOZANOV SPECIFY THAT THE ANSWERS TO THESE QUESTIONS AND THE FORECASTS FOR THE PERSPECTIVES ARE INTERWOVEN. THEY VIEW THE ATTITUDE TOWARDS THE RESEARCH MATTER IN A DIFFERENT WAY AND LEVEL; THE EDUCATIONAL LEVEL AND INTELLECTUAL CONDITIONS FOR WORK AND DEVELOPMENT OF THE GUILD; THE INSTUTIONAL AND INFORMAL ORGANIZATION OF ARHEOLOGISTS IN BULGARIA; WAYS FOR FINANCING OF THE RESEARCH PROCESS – FROM FIELD RESEARCH TO FINAL PUBLICATIONS; FINANCING, THE CODE OF REGULATIONS FOR THE EXCAVATIONS AND PRESERVATION OF THE ARHEOLOGICAL HERITAGE OF THE COUNTRY; AND THE STATE OF THE NECESSARY EQUIPMENT.